

ІДЕЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИТЦВА

*КАРАСЕВИЧ А. О., канд. філос. наук, доцент;
ЛИСЕНКО Л. Г., канд. іст. наук, доцент*

У статті проаналізовано процес розробки ідеї слов'янської федерації членами Кирило-Мефодіївського товариства, поєднання української державницької та федералістської ідей у програмних документах товариства.

В статье проанализировано процесс разработки идеи славянской федерации членами Кирило-Мефодиевского общества, соединение идеи украинской государственности и федералистской идеи в программных документах общества.

The process of development the idea of Slavic Federation by the members of Kyrylo-Mefodiivske Society, the connection of Ukraine State and federalistic ideas in the program papers of society was analyzed in the article.

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства у середині 40-х років XIX століття була однією з визначних суспільно-політичних подій в історії українського народу. Проте, незважаючи на це, всебічно вона ще не досліджена, зокрема це стосується питань формування федералістських поглядів кирило-мефодіївців.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства у своїх програмних документах виступали за радикальні зміни в Україні, за демократизацію її суспільного життя, за відновлення державності й незалежності. У записі очної ставки П. Куліша та Г. Андрузького у III відділенні 15 травня 1847 року можна прочитати слова останнього, що "Куліш був непомікованим представником малоросійської партії у Слов'янському товаристві, яка мала за мету відновлення гетьманщини, якщо можна окремо, а якщо ні, то в слов'янщині..." [4, т. 2, с. 59]. Бачить Україну "неподлеглою Річчю Посполитою" й М. Костомаров у "Книзі буття українського народу" [4, т. 1, с. 169]. Водночас кирило-мефодіївці бачили, що самостійне, незалежне існування України як держави вельми проблематичне. В. Білозерський взагалі вважав, що окреме її

існування неможливе, бо вона знаходиться "між кількома вогнями", на неї будуть тиснути сусідні держави, і Україна може зазнати ще "гіршої долі, ніж її зазнали поляки" [4, т. 1, с. 392].

Кирило-мефодіївці виступали за відновлення української державності, проте розуміли, що занадто багато є перешкод на шляху здійснення їхніх задумів. Українські землі були поділені між двома імперіями. З болем писав М. Костомаров у "Книзі буття українського народу", що "розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна знайти в історії" [4, т. 1, с. 167]. Російська та Австрійська імперії у першій половині XIX ст. ще були достатньо міцними і нізащо не дозволили б Україні стати незалежною. Інша справа, якби національно-визвольні рухи усіх слов'янських народів розхитали їх, тоді слов'яни, об'єднавшись, могли б захистити здобуту волю і незалежність.

До першої половини XIX ст. людство виробило декілька форм державного устрою, тобто різні територіально-адміністративні структури держав, форми розподілу державної влади і суверенітету між центральними, регіональними і місцевими органами влади, між центром і окремими складовими частинами держави. На той час вже були відомі три форми державного устрою, а саме: унітарна держава, тобто така держава, в якій адміністративно-територіальні одиниці не мали ознак суверенітету; конфедерація як союз держав, які повністю зберігають свій суверенітет і об'єднуються для координації деяких своїх дій; федерація — союзна держава, суб'єкти якої частково зберігають суверенітет, правовою основою об'єднання є конституція.

Здавалося, що кирило-мефодіївці повинні були виступити прибічниками ідеї національної держави. Проте з об'єктивних причин, на які ми вказували вище, вони змушені були шукати складну форму державного устрою, яка б забезпечила незалежне існування України як держави. Їхній вибір пав на федерацію, тим більше, що федералістські ідеї були поширені серед діячів слов'янського відродження і учасників революційних рухів у багатьох європейських країнах, серед представників ліберальних кіл дворянства і буржуазії. До того ж, федералізм як форма державного устрою був вже давно відомий у світі. Саме з федералізмом був пов'язаний період розквіту Афінського полісу. Інколи держави формувались як конфедерації, але свого розквіту досягали тільки після того, як змінювали конфедеративний устрій на федеративний. Як приклад, можна навести історію державного будівництва у США.

Таким чином, світова історія державотворення підводила членів Кирило-

Мефодіївського товариства до думки про федеративну форму побудови великої слов'янської держави. В автобіографії М. Костомаров зазначав, що "всі слов'янські народи з'єднуються між собою у федерацію подібно до стародавніх грецьких республік чи Сполучених Штатів Америки" [5, с. 474]. У протоколі допиту кирило-мефодіївця Г. Андрузького теж йде мова про це, тому що він визначав головну мету товариства як намагання об'єднати слов'ян, беручи "за взірець Сполучені Штати чи нинішню конституційну Францію" [4, т. 2, с. 501].

Федералістські погляди кирило-мефодіївців, без сумніву, формувались й під впливом відповідних ідей декабристів. Серед останніх на засадах федералізму стояв М. Муравйов. Слід зазначити, що в його "Конституції" переплітались імперська та федералістська ідеї. Ідеал М. Муравйова — це велика, міцна Російська імперія, тобто конституційна монархія на засадах федералізму. Про це свідчить сама назва програми Північного товариства — "Предложение для начертания устава положительного образования, когда Е.И.В. благоугодно будет с помощью Всевышнего учредить Славянорусскую Империю". За взірець М. Муравйов брав північноамериканську конституцію. Всю імперію він планував поділити на 13 держав, 2 області та 568 повітів. Імператор проголошувався верховним чиновником Російського Уряду. Столицею імперії мав стати Нижній Новгород. Свого часу П. Струве вказував на те, що американський дух конституції М. Муравйова поєднувався з московською і навіть давньоруською термінологією [7, с. 57].

Ідею слов'янської федерації висували і члени Товариства Об'єднаних Слов'ян. Один із керівників цього товариства І. Горбачевський, формулюючи головну мету організації, зазначав, що потрібно звільнити усі слов'янські племена, знищити суперечності, які існували між ними, чітко визначити кордони кожної держави, ввести демократичне представницьке правління і об'єднати усі ці держави у федеративний союз, створити конгрес для управління справами Союзу [3, с. 22]. У центрі Союзу планувалось побудувати місто, яке стало би столицею федерації [3, с. 63]. Цей федеративний союз члени товариства бачили за подобою грецького, але більш удосконаленим [3, с. 68]. Після об'єднання з Південним товариством вони продовжували відстоювати цю ідею. М. Бестужев-Рюмін змушений був пообіцяти, що після звільнення Росії від тиранії, вона допоможе звільнити Польщу, Богемію, Моравію та інші слов'янські землі та з'єднає їх федеративним союзом [3, с. 19].

Одним із перших дослідників, хто звернув увагу на наступність у федералістських поглядах декабристів і кирило-мефодіївців, був російський

історик В. І. Семевський, який знайшов спільні риси у федералістських задумах названих борців за волю [6, с. 125-126].

Слов'янська ідея стала об'єднуючою для всіх членів Кирило-Мефодіївського товариства. Виступаючи проти існуючого державного ладу, проти самодержавства, кріпаччини, вимагаючи радикальних змін у суспільно-політичному житті українського народу, кирило-мефодіївці висували ідею повернення української державності, поєднавши її з вимогою створення федерації слов'янських держав.

У Статуті Кирило-Мефодіївського товариства зазначено, що "... духовне і політичне об'єднання слов'ян є істинне їх призначення, до якого вони повинні прагнути" [4, т. 1, с. 150]. Цю ж саму ідею знаходимо й у "Книзі буття українського народу". У відозві "Брати українці!" теж іде мова про об'єднання слов'ян. У пункті 1 відозви записано, "що усі слов'яне повинні з собою поєднатися" [4, т. 1, с. 170]. Заклик до єднання лунає й у відозві "Братья великороссияне и поляки!": "... і да стане метою життя їх і діяльності кожного з вас: слов'янський союз, загальна рівність, братерство, мир і любов господа нашого Ісуса Христа" [4, т. 1, с. 172].

Питання про долю слов'янських народів знайшло відображення у поясненнях В. Білозерського до Статуту Кирило-Мефодіївського товариства. Документ складається із преамбули і основних засад товариства, де перераховані соціально-політичні завдання членів організації. В. Білозерський зазначає: "Релігія Христова дала світові новий моральний дух, яким він не був пройнятий до того часу. Спаситель відкрив людству любов, мир і свободу, рівність для всіх і братерство народів і нові цілі, вказані народам для здійснення в них великих ідей людської єдності" [4, т. 1, с. 390].

В. Білозерський називає щасливими ті народи, у яких свідомість своєї національності настільки міцна, що ніяка зовнішня сила неспроможна подолати її. Він вважає, що лише сильний духом народ зможе зберегти свою "самостійність і вільний розвиток", і до цього мають прагнути усі народи, "бо горе тому, кого гноблять" [4, т. 1, с. 391]. Саме слов'янський народ, на думку В. Білозерського, найбільше зазнавав страждань і утисків від "неправильних, язичницьких основ правління". Він наводить висловлення німецького філософа Й. Г. Гердера про те, що цей народ гідний "приятні усього світу", якби його щастя і доля були "відповідними його добродійності" [4, т. 1, с. 391].

В. Білозерський зазначає, що слов'яни вже "пробудилися для нового життя, для життя самобутнього і вільного" [4, т. 1, с. 392]. Річ у тім, що на

початку XIX ст. хвиля національно-визвольного руху охопила слов'янські народи. Зросла їх національна свідомість, національна інтелігенція вела пошук шляхів для подальшого розвитку свого народу, для збереження національних мов, культур, традицій, звичаїв тощо. Я. Коллар, Л. Штур, Л. Гай висунули ідеї слов'янської єдності. В. Білозерський вказує, яким чином можна втілити у життя ці сподівання. Він пише: "Єдиний засіб, представлений розумом і схвалений серцем, для повернення народних прав полягає в з'єднанні слов'янських племен в одну родину під захистом закону, любові й свободи кожного" [4, т. 1, с. 392].

Ідею слов'янського союзу можна знайти в епістолярній спадщині, у художніх, публіцистичних та наукових працях членів товариства, вона була темою дискусій на багатьох зібраннях кирило-мефодіївців. М. Костомаров згадує в автобіографії, що "... наші дружні бесіди зверталися більш за все до ідеї слов'янської взаємності" [5, с. 474]

У програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства відбулася певна конкретизація ідеї слов'янської федерації. Кирило-мефодіївці формулюють основні засади майбутньої федерації. У Статуті товариства записано, що кожне слов'янське плем'я повинно мати свою державність і незалежність. Майбутню федерацію сформуують південні руси, північні руси з білорусами, поляки, чехи з словенцями, лужичани, ілліро-серби з хорватами і болгари. У Статуті зазначено, що кожне слов'янське плем'я "... повинно мати народне правління і дотримуватися цілковитої рівності громадян від їх народження, за християнськими віросповіданнями і станами", що "правління, законодавство, право власності та освіта в усіх слов'ян має будуватися на святій релігії господа нашого Ісуса Христа", що влада у майбутній федерації буде мати представницький характер, тобто "повинен існувати загальний Слов'янський собор із представників усіх племен" [4, т. 1, с. 150-151].

У "Книзі буття українського народу" проголошено, що усі слов'янські землі стануть республіками, в тому числі й Україна. У параграфі 109 зазначено: "Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським" [4, т. 1, с. 169].

Розвиток ідеї слов'янської федерації продовжено у відозві "Брати українці!", автором якої є М. Костомаров. У ній конкретизоване питання щодо суб'єктів федерації. У відозві чітко записано, що суб'єктами федерації стануть республіки, які будуть проголошені на слов'янських землях. У пункті 2 вимагалось, щоб "кожен народ зкомпонував свою Реч Посполиту і управлявся

не змісимо з другими", тобто кожний слов'янський народ повинен мати свою суверенну державу з республіканською формою правління, представницькими органами влади, з "правителем, вибраним на год", з депутатами, обраними народом "не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщенності" [4, т. 1, с. 170].

У цій же відозві конкретизована структура державної влади у федерації. М. Костомаров запропонував у центрі формувати вищий представницький орган влади, тобто, "щоб був один сейм або рада слов'янська, де б сходились депутати оду всіх Речей Посполитих і там розважали б і порішали такі діла, котрі належали б до цілого союзу слов'янського". Главою федеративної держави буде "правитель", якого будуть обирати громадяни [4, т. 1, с. 170]. Під терміном "правитель" можна, на нашу думку, розуміти президента федерації. До речі, саме так трактує цей термін український дослідник М. Возняк [1, с. 83].

Доповнюють характеристику ідеї слов'янської федерації проекти конституцій члена товариства Г. Андрузького. У двох перших проектах "Досягнення можливого ступеня рівності і свободи переважно в слов'янських землях" та "Ідеалі держави" він досліджує питання про форму державного правління та основні засади майбутньої української держави. Вже після арешту Г. Андрузький розробляє ще один проект конституції. У цьому проекті він відстоює проголошення республіканської форми правління і федеративного державного устрою. Г. Андрузький бачить майбутню федерацію як союзу державу із 7 штатів, а саме: України з Чорномор'єм, Галичиною і Кримом; Польщі з Познанню, Литвою і Жмуддю; Бесарабію з Молдовою та Валахією; Остзею; Сербію; Болгарію; Дон [4, т. 2, с. 570]. Як бачимо, до складу слов'янської федерації не включена Росія. На нашу думку, це пов'язано, насамперед, з часом розробки проекту конституції республіки — періодом революцій 1848 — 1850 рр. у Європі, під час яких Російська імперія виступила як контрреволюційна сила, яка придушувала волелюбні виступи європейських народів. Г. Андрузький визначив основні органи влади на федеральному рівні та на рівні суб'єктів федерації

Таким чином, кирило-мефодіївці збагатили українську політичну думку, непересічно поєднавши національну і слов'янську ідеї. Слов'янська федерація не несла в собі якоїсь загрози для сусідніх народів, якогось насилля над ними. Навпаки вона повинна була стати гарантом суверенності для держав, які увійшли б до її складу. Члени Кирило-Мефодіївського товариства протягом усього життя свято вірили в можливість створення великої слов'янської

федерації. "Містичну віру того покоління в те, що із знищенням деспотичного, політичного й "панського" соціального ладу кожний народ приверне собі первісну моральну чистоту і буде з другими по-братерському жити без зазіхань на їхнє національне добро, спростував лише дальший історичний процес" — слушно зазначив П. Зайцев, біограф Тараса Шевченка [2, с. 185].

Література

1. Возняк М. Кирило-Мефодіївське брацтво / М. Возняк. — Львів, 1921. — 238 с.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. — Передрук вид. 1955 р. — К., АТ "Обереги", 1994. — 453 с.
3. Избранные социально-политические произведения декабристов : в 3 т. — М., Госполитиздат, 1951. —
Т. 3. — 1951. — 466 с.
4. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія та ін.; упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1990. —
Т. 1. — 1990. — 544 с.
Т. 2. — 1990. — 696 с.
Т. 3. — 1990. — 440 с.
5. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. — К., Изд-во при КГУ, 1989. — 736 с.
6. Семевский В. Кирило-Мефодиевское Общество 1846 — 1847 гг. / В. Семевский // Голос минувшого. — 1918. — №10-12. — С. 101-158.
7. Струве П. Муравьев и Пестель / П. Струве // Новое время. — 1993. — №51. — С. 57-59.